

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שיעור יח: ספק פיקוח נפש - דעת הציץ אליעזר

א. 'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב'

~ בדברי המשנה מבואר שאם יש מפולת ובתוכה נמצא אדם, שיש ספק האם הוא חי או מת, או שזהותו אינה ברורה לנו האם הוא יהודי או גוי, עושים פעולות הצלה גם בשבת -

משנה יומא (פ"ח מ"ז):

מי שנפלה עליו מפולת - ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק עובד כוכבים ספק ישראל - מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין עליו, ואם מת יניחוהו.

'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב' ~

בדברי הגמרא ביומא מבואר שבניגוד לכלל הבסיסי שההנחיה היא 'הולכים אחר הרוב', הרי שבדיני פיקוח נפש קבע שמואל שי'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב' במקרה ונמצא תינוק בעיר ואין ידועה זהותו, סובר שמואל שגם במקרה ויש רוב גויים בעיר ומיעוט יהודים, אם יש צורך לחלל עליו שבת מחללים עליו וחוששים למיעוט שמא הוא יהודי -

בבלי יומא (פד ע"א-ע"ב):

מצא בה תינוק מושלך - אם רוב נכרים, נכרי, ואם רוב ישראל, ישראל, מחצה על מחצה, ישראל. ואמר רב, לא שנו אלא להחיותו, אבל לייחסו לא. ושמואל אמר, לפקח עליו את הגל. כי איתמר דשמואל, ארישא איתמר - אם רוב נכרים נכרי, אמר שמואל ולעניין פיקוח נפש אינו כן.

עוד מבואר שם שגם במקרה ויש רוב גויים ומיעוט יהודים, ואחד מהם פרש מתוך הרוב לחצר אחרת, שהכלל הוא 'כל דפריש מרובא פריש' וא"כ הוא גוי ואין לחלל שבת, מכל-מקום מחללים שבת להצלתו. החידוש הוא שבכל התורה אנחנו מתבססים על הכלל 'הולכים אחר הרוב', ואילו כאן למרות שיש רוב שאין לחלל שבת (גויים) מכל-מקום 'אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב' אלא מתייחסים גם לספק שהוא מיעוט -

בבלי יומא (פד ע"ב):

אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר שמואל, לא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב... דאיכא תשעה נכרים וישראל אחד - הא נמי פשיטא, דהוה ליה קבוע, וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי. לא צריכא דפרוש לחצר אחרת, מהו דתימא כל דפריש מרובא פריש, קא משמע לן דלא הלכו בפיקוח נפש אחר הרוב.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• ביאור הסברה

התוספות מסבירים את ההחלטה בפיקוח נפש שיש התייחסות למיעוט, משום שהמקור לפיקוח נפש בשבת הוא מהפסוק 'וחי בהם', שהכוונה היא לעשות את כל הפעולות הנדרשות למטרת ערך החיים של האדם, גם במקרה של ספק וגם במקרה של מיעוט -

תוספות (יומא פה ע"א ד"ה ולפקח):

ולפקח הגל אינו כן - אומר ר"י, דהיינו טעמא דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב משום דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל.

~ בבלי יומא (פה ע"ב):

מניין לפיקוח נפש שדוחה את השבת... אמר רב יהודה אמר שמואל, וחי בהם¹ ולא שימות בהם.

רש"י (יומא פב ע"ב ד"ה מאי):

משום וחי בהם ולא שימות בהם, טעמו של דבר לפי שחביבה נפשו של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות אמר הקב"ה תבטל המצווה ויחיה זה.

• החידוש

? הפרשנים הקשו על המיקום של דברי התוספות שמיקמו את דבריהם על דינו של שמואל במקרה ונמצא תינוק בעיר שרוב תושביה גויים שמותר לחלל עליו את השבת משום 'וחי בהם'. מדוע התוספות לא מיקמו את דבריהם היסודיים הללו בתחילת הסוגיה (פב ע"א) שם נערך הדיון מהו המקור לפיקוח נפש, והובא המקור 'וחי בהם'?

! הרב משה סופר עונה על הקושי - לדבריו יש חשיבות גדולה למקם את הדברים על הדין של תינוק המושלך בעיר שרובה גויים, שכן תינוק זה מוגדר כגוי לכל דיני התורה, כגון מותר בנבלות וטריפות, ואינו מצווה על השבתות, ואפשר שגם אסור לו לשמור שבת כדין גוי ששבת שחייב מיתה, ואם כן כיון שכל ההיתר של פיקוח נפש הוא מחמת הסברה יחלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה, איך מותר לפקח עליו את הגל, והרי הוא אינו מצווה על השבתות?

על כך עונים התוספות, שגם אם תינוק זה מוגדר הלכתית כגוי שלא ישמור שבת, מכל-מקום אמרה התורה 'וחי בהם' שיש חובה להציל אותו בשבת משום 'וחי בהם' אפילו שיש מיעוט שהוא יהודי -

¹ ויקרא (יח, ה): "וְשִׁמְרֶתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֲדָם וְחַי בְּהֶם".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

שו"ת חתם סופר (או"ח סימן פג) :

ועיין מה שכתבו תוספות (יומא פה ע"א ד"ה ולפקח) שלא יכול לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל, עכ"ל. ואינו מובן, דמאי בעי הכא דווקא ולא בריש הסוגיא.

והנלע"ד, דהא לכאורה הטעם דמחללין שבת היינו שישמור שבתות הרבה...

והכא זה התינוק שנמצא בעיר שרובה נכרים, שמותר בנבילות וטריפות ואינו מצווה על השבתות ואפשר אסור לו לשבות כדין בן נח ששבת דאזלין בתר רוב נכרים, וא"כ איך נחלל שבת שישמור שבתות והוא לא ישמור אפילו שבת אחת.

משום הכי כתבו התוספות, דאין הטעם כדי שישמור שבתות הרבה אלא משום נפש מישראל, ואם קמי שמיא גליא שהוא מזרע ישראל אע"ג שאינו משמר שבת אינו מחללו, כי כך דין תורתנו שנלך בתר רוב, כמו שאוכל סתם בהמה והיה טריפה בסתר וקמי שמיא גלי' שזה אכל טריפה אין בו עוון אשר חטא כי מי שמצנח והזהיר על הטרפה הוא ציווה לנו לסמוך על הרוב. והכא נמי השי"ת ציווה למיזל בתר רוב ומותר לו לחלל שבת ואין זה חילול ומכל-מקום ישראל הוא ואין הקב"ה חפץ במיתתו אפילו על המיעוט, כנלע"ד פירוש התוספות.

• פסיקת ההלכה

שולחן ערוך (או"ח סימן שכט סעיף ג) :

מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי ספק מת, ספק הוא שם ספק אינו שם, אפילו אם תמצי לומר שהוא שם ספק עכו"ם ספק ישראל - מפקחין עליו אף על פי שיש בו כמה ספיקות.

~ ~ ~

כאמור, מחללים שבת גם על ספק פיקוח נפש.

עתה עלינו לברר מהי ההגדרה הברורה של 'ספק פיקוח נפש' - עד כמה לחשוש והיכן עובר הגבול בין 'ספק פיקוח נפש' שמחללים את השבת לבין חשש שאין מחללים עליו את השבת?

שו"ת מנחת שלמה (תניינא סימן לו) :

ולעניין עיקר הדבר מה נקרא ספק פיקוח נפש ומה לא, ועד איפה הוא הגבול, גם אנכי בעוניי הסתפקתי טובא בזה.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות א) :

מטרת בירורנו בזה לקבוע עד היכן הוא הגבול אשר נוכל להגדיר ולומר שגם מיעוט וספק רחוק זה לחשש של פיקוח נפש נכנס ג"כ בגדר של חששא לפיקוח נפש שמחללין עליו את השבת.

חזון איש (קובץ אגרות חזון איש, ח"ב אגרת רב) :

בכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש, בדברים שאין הפיקוח נפש בפנינו אלא בעתיד. ואם באנו להפריז על המידה, יפתחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה בטענת הפסד כל הפרנסה ויבואו לפיקוח נפש. וצריך לשקול במאזני צדק, ובכלל אם הנידון לביטול השבת הוי כחילול השם, ובחילול השם יש דין יהרג ואל יעבור, וגם זה צריך שיקול דעת.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הרב איסר יהודה אונטרמן (שבט מיהודה, ח"א עמוד סג) :

הניסיון הורה לנו שיש תמיד נטייה מצד המעוניינים בדבר להרחיב את המושג פיקוח נפשות לדחות איסורים ומצוות שבתורה גם לדברים שיכולים להיוולד במשך הזמן, ולהסתעף מתוך גלגולי מסיבות שונות. בזמן האחרון הנטייה הזאת התגברה... יש צורך, איפוא, לברר הגדרת המושג הזה ולפרש ספיקות שונים המתעוררים לאור המציאות.

בשאלה זו ובהגדרת 'ספק פיקוח נפש', נחלקו הרב שלמה זלמן אוירבך והרב אליעזר יהודה ולדינברג, כפי שיתבאר. לדעת הרב ולדינברג, ההיתר לחלל שבת הוא רק כאשר המסוכן-החולה לפנינו וגם כשהסכנה לפנינו

ב. מסוכן-חולה לפנינו

1. ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה

הרב יחזקאל לנדא נשאל מאת המחותרן שלו שאלה מלונדון, האם מותר לנתח את הנפטר. הספק שהעלו בשאלה הוא ביחס לניווול המת שהוא איסור תורה, האם מותר הדבר משום שהמטרה היא הצלת נפשות עתידית, או שאסור משום שכעת יש ניוול למת?

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רל) :

בנדון השאלה שבאה עליו מקהילת קודש לונדון במעשה שאירע שם באחד שחלה בחולי האבן בכיסו והרופאים חתכו כדרכם בעסק רפואה במכה כזו ולא עלתה לו תרופה ומת. ונשאלו שם חכמי העיר אם מותר לחתוך בגוף המת במקום הזה כדי לראות במופת שורש המכה הזאת כדי להתלמד מזה בהנהגת הרופאים מכאן ולהבא אם יקרה מקרה כזה שידעו איך יתנהגו בעניין החיתוך הצריך לרפואה ושלא להרבות בחיתוך כדי למעט בסכנת החיתוך, אם יש בזה איסור משום דאית ביה ניוול ובזיון להמת הזה, או אם מותר משום דאית מיניה הצלת נפשות להבא להיות מיזהר זהיר במלאכה זו על תכליתה.

פיקוח נפש לפנינו²

הרב לנדא מציג את דברי המתיר שטען שאיסור ניוול המת לא נאסר במקום שיש צורך משמעותי, כהצלת חיי חברו. הרב לנדא דחה את הדברים בטענה שאמנם אם היה מדובר על פיקוח נפש עתה, שיש חולה לפנינו הזקוק לאיבר או שהרופאים זקוקים לידיעה לרפואתו באמצעות הניתוח של הנפטר, היה מוגדר הדבר כפיקוח נפש. אבל כיון שאין חולה לפנינו אין זה מוגדר פיקוח נפש ואסור -

שו"ת נודע ביהודה (מהדורה תניינא יו"ד סימן רל) :

את כל אלה כתבתי לפי דבריכם שאתם קורים זה פיקוח והצלת נפש. אבל אני תמה הלא אם זה יקרא אפילו ספק הצלת נפשות, אי"כ למה לכם כל הפלפול והלא זה הוא דין ערוך ומפורש שאפילו ספק דוחה שבת החמורה... ואמנם כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח הפיקוח נפש לפנינו וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת בי"ב ההיזק לפנינו.

² דברי הנודע ביהודה והחתם סופר, הובאו גם בפתחי תשובה (יו"ד סימן שסג ס"ק ה).

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן. שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה מותר בשבת שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה. ולחלק בין חששא לזמן קרוב לחששא לזמן רחוק קשה לחלק.

וחלילה להתיר דבר זה, ואפילו רופאי האומות אינן עושים ניסיון בחכמת הניתוח ע"י שום מת כי אם בהרוגים ע"פ משפט או במי שהסכים בעצמו בחייו לכך.

ואם אנו ח"ו מקילים בדבר זה א"כ ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור אברים הפנימים ומהותן כדי שידעו לעשות רפואות להחיים. ולכן האריכות בזה הוא ללא צורך ואין בזה שום צד להתיר. ולדעתי שגגה יצאה מלפני כבוד מעלתו שמיהר להשיב להקל.

2. מכירת גופו למדע

הרב משה סופר מסכים לדברי הרב לנדא, שגדר פיקוח נפש הוא רק כאשר החולה לפנינו. לכן לדבריו, אסור לאדם בחייו למכור את גופו למדע לאחר מותו, משום שפיקוח נפש אינו לפנינו -

שו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שלו):

נתעורר מעלתו על מה שכתב בנודע ביהודה (תנינא יו"ד סימן רי)... האריך הגאון זצ"ל שאין זה בכלל הצלת נפשות כיון שאין חולה לפנינו הצריך לזה...

ולפי זה, אי היה לפנינו חולה שיש לו מכה כיוצא בה ורוצים לנתח המת הלז לרפואתו של זה, קרוב לוודאי דמותר.

אמנם נידון שלפנינו, מי שרוצה למכור עצמו בחיותו לרופאים שינתחוהו אחר מותו ללמוד ממנו הלכות הרופאים, הנה זה איננו נכנס בגדר פיקוח נפש כלל וכלל, אם כן כל לימודי הרופאים ידחה שבת... וכיון שאין כאן פיקוח נפש, איכא משום איסור הנאה וגם משום ניוול, אם על ניוול של עצמו לא חס כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם.

3. אף שאין חולה לפנינו אלא מצוי להיות

• לימודי רפואה והכנת תרופות בשבת, כאשר אי-אפשר אחרת

הרב חיים סופר הקשה על דברי רבו החתם סופר, שאמנם נכון הוא הדין 'פיקוח נפש לפנינו' ויש לחלל שבת עבור סכנת נפשות המצויה כעת לפנינו, אבל לדבריו במקרה ולימודי הרפואה או הכנת התרופות צריכה להיות גם בשבת, כגון שהלימודים וההכנה של התרופה מתקיימת גם בימי חול וגם בשבת, אזי יהיה מותר לחלל שבת עבור הלימודים והכנת התרופה כי ללא זה לא תהייה הצלה -

שו"ת מחנה חיים (ח"ב יו"ד סימן ס ד"ה מכל מקום):

מכל-מקום יש לחקור, דלמא לא משכחת לימודי הרופאים או שחיקת סמנים והכנת כלי רפואה כי אם בשבת, למשל אם לא היה באפשרות שיועילו הרפואות רק אם ילמדו ויכינו בשבת, אז היה באמת מותר לחלל שבת לצורך לימודי רפואות והכנות סממנים, דסוף כל סוף ידענו שע"י רפואות יצמיח הצלות נפשות ומותר לחלל שבת בעבור תכלית הצלת נפשות.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אבל כיון דאפשר ללמוד הרפואות ולעשות הכנות רפואות בחול, אז לא מתירים לחלל שבת פן יבוא היום חולה שיש בו סכנה, דאין פיקוח נפש לפנינו, וגם לא שכיח שיהיה נולד פיקוח נפש היום ושיצריך לסמנים הנ"ל דווקא.

לאור זאת הוא המשיך וכתב שלמרות שהחולה או המחלה אינם לפנינו ממש, יש להתיר ניתוחים ללימוד אנטומיה משום פיקוח נפש בחולי השכיח לבוא ובמקום מרכזי שאליו מתכנסים החולים, כמו בתי חולים שם מצויים חולים - לחתוך כיס המת כדי ללמוד ממנו לדעת לרפאות החולים באותו חולי שכיח לבוא לפני רופאים מומחים בעיר מלוכה אשר שם יקבצו החולים המסוכנים, ואי-אפשר ללמוד רק אם יחתכו איש החולה, דלמא באמת מותר כדי להציל הפיקוח נפש אשר יבוא לפניהם בעתיד.³

« ניתוחי מתים ללימוד אנטומיה בבית-חולים

לאור זאת, כתב הרב ראובן מרגליות שיש לנתח את המתים בבית החולים בו מצויים תמיד חולים והוי 'לפנינו' למרות שאין חולה ממשי באותה מחלה לפנינו -

הרב ראובן מרגליות (קוי אור, עמוד סד):

והן לניתוח, יקחו מבית החולים אשר שם ילמדו המתעתדים להיות רופאים, ושם חולים וחלאים משכח שכיחי והוי כלפנינו.

« מבואר מדברי הרב חיים סופר שמותר לחלל שבת על סכנה שאינה לפנינו ממש, אלא יש שכיחות מסוימת שהיא תבוא בעתיד הקרוב.

• **דחייה:** הרב ולדינברג דוחה את דברי המחנה חיים, בטענה שכל עוד החולה אינו לפנינו, אין לעשות פעולות לחילול שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ח):

ולפי הדברים האמורים, ספק גדול עד מאד אם ניתן לחלל שבת בהכנת רפואות שיועילו לכשיבואו לעתיד הנפשות הנצרכות לכך [אם לא בעת מלחמה שרבים מספר הנפגעים לא-עלינו כל שעה ושעה]. ומאד צדקו אריות התורה האלה בהחליטם דכשאין חולה לפנינו אין זה בכלל הצלת נפשות.

• **סיכום:** יש צורך שהמסוכן-החולה יהיה לפנינו.

³ ראו גם: **שו"ת משפטי עוזיאל (ח"א י"ד סימן כח אות ב)** מה שהעיר ביחס לדברי הנודע ביהודה והחתם סופר: "ולע"ד אני אומר שלא מצאתי בכל הטעמים הנ"ל שום טעם מספיק לאסור. דהנה במה שכתבו שאין כאן חולה אלא שמא יזדמן, אני אומר אטו מציאות שקלת מעלמא? ובוודאי שתמיד נמצאים כמה וכמה בני אדם שחולים באותה המחלה. ואם לא ידוע לנו ברגע זה, למחר או היום יודע לנו".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

ג. סכנה לפנינו וסכנה עתידית

בנוסף להגדרה זו, שהמסוכן-החולה לפנינו, יש צורך שהסכנה תהייה לפנינו

1. הפסקת תפילה מחשש עתידי

משנה ברכות (פ"ה מ"א): "ואפילו נחש כרוך על עקבו, לא יפסיק".

רמב"ם (פיהמ"ש שם):

ודין זה הוא בנחש בלבד לפי שאינו נושך ברוב המקרים, אבל מה שדרכו לשוך תמיד כגון העקרב והאפעה מפסיק כשיראם באים כנגדו מפני שהיא סכנת נפשות.

! לאור הכלל 'אין הולכים בפיקוח נפש אחרי הרוב', עולה קושי על דין זה - מדוע לא יפסיק מתפילתו גם על נחש הכרוך עליו, הן אמנם שהנחש 'אינו נושך ברוב המקרים' אבל בפיקוח נפש חוששים למיעוט?

! התשובה נמצאת בדברי הרב אברהם יונה יבנין, שהכלל 'אין הולכים בפיקוח נפש אחרי הרוב' ומתירים לחלל שבת על ספק פיקוח נפש היינו במקרה שהסכנה-מחלה לפנינו -

חידושי מהרא"י (שם):

יש מקשים, הא קיימא לן דאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, והיה לנו לחוש למיעוט שלפעמים הוא נושך... אמנם לפענ"ד, בכל עניינים כאלה אין לנו לראות את הנולד רק מה שבאותה שעה, כמו החולה שאין בו סכנה שאין אנו רשאים לחלל עליו את השבת, ויש לחוש בספק שהמחלה הזאת תפילהו במחלה אחרת שתגרום לו סכנה אח"כ, ואם נחלל עליו את השבת עתה נשמרהו שלא יבוא לידי מחלה אחרת - לענ"ד הדין נותן דאין לנו לחלל, מאחר שעכשיו אין בו סכנה, ולא הותר אלא להצילו מספק סכנה שנפל בה ולא להקדים ולהצילו מספק שמא יפול בה.

והגע בעצמך, העומד בתפילה ורואה שכבר בא נחש והזיק לאחד, ודאי שצריך להפסיק ולהציל את חברו מסכנת נפשות אם ע"י שיחותך האיבר או שאר דברים שאפשר להימצא בעולם. אבל קודם שנשך הנחש, אף הוא בעצמו לא יפסיק, מפני שאסור להפסיק מפני ספק סכנה עתידה. אבל עקרב שסכנתו ודאית, מותר להפסיק אפילו מפני סכנה עתידה.

ודרך אגב למדנו, בחולה שאין בו סכנה, ודרך המחלה ודאי לגרום לו סכנה אח"כ, יש מקום להתיר לחלל עליו שבת להצילו אף מפני סכנה עתידה אם היא ודאית. אלא שדבר זה צריך תלמוד, ולא להורות באתי.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

2. דעת רבינו ירוחם

לדעת רבינו ירוחם, יש לערוך הבחנה בין כאשר יש סכנה כעת בהווה, אז יש לחלל שבת גם באיסורי תורה, לבין כשהסכנה אינה בהווה אלא בעתיד אזי יש לחלל שבת רק באיסורי דרבנן

רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה, נתיב יב חלק ט דף עח טור ב) :

יש מי שכתב, כי כל דבר שאין בו סכנה עתה אע"פ שיוכל לבוא לידי סכנה, אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא אסור דאורייתא.⁴

« סכנה עתידית שיכולה לבוא »

לדברי הרב ולדינברג, אמנם על החולה-המסתכן להיות לפנינו כדי שנוכל לחלל עבורו את השבת, אבל ביחס לסכנה הוא טוען שאין הכוונה שהיא צריכה להיות לפנינו ממש, שהרי גם על ספק סכנה מחללים שבת, אלא אם היא סכנה עתידית שעל-פי הרוב היא יכולה להגיע יש לחלל שבת.

לדבריו זוהי כוונת רבינו ירוחם, שאין לחלל שבת באיסורי תורה על מקרה ובו הסכנה אינה לפנינו, ואינה עלולה לבוא עפ"י הרוב, אזי אין לחשוש למיעוט ובמקרה כזה הולכים אחר הרוב ואין מחללים שבת -

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ד) :

ונראה דלזה כיוון **רבינו ירוחם**...

שכל דבר שאין בו סכנה עתה, אע"פ שיוכל לבוא לידי סכנה, אין מחללין אלא שבות דרבנן אבל לא איסור דאורייתא.

והיינו דזה שכתב שיוכל לבוא רוצה לומר לפי חששא דמיעוטא.

ולכן, בהיות והדבר שיוכל לסכן אינו לפנינו עתה, ובהיות ועפ"י רוב לא יבוא, הרי המיעוט שיש מקום לחוש לו בטל הוא ברוב עפ"י דין והרי הוא כמי שאינו.⁵

⁴ הובאו דבריו בבית יוסף (או"ח סימן שכח ד"ה ומ"ש רבינו).

⁵ אולם, ראו: **שו"ת משפטי עוזיאל** (ח"ב יו"ד סימן כ) שכתב שיש החולקים על דברי רבינו ירוחם ולדבריהם גם כאשר אין הסכנה קרובה לבוא, אלא אי-נטילת התרופה תגרום לסכנה לבוא, יש להתייר: "שגם חולה שאין בו סכנת מיתה קרובה, אלא שממנה תוכל להתהוות סכנה מוות הרי זה כחולה שיש בו סכנה דכך הוא שעת סכנה ממש כמחלה שאם לא יחישו לה תרופה מביאה לידה סכנה קרובה. וזהו דקדוק לשון הרמב"ם ומרן ז"ל שכתבו בשאר איסורים מתרפאים במקום סכנה (יו"ד סימן קנה סעיף ג). דוק ותשכח שלא נקטו לשון הגמרא שעת סכנה, דהוה משמע סכנה ודאית קרובה, אלא אמרו מקום סכנה, להורות על מקום אפשרות של סכנה קרובה. וכן מצאנו ראינו בהגהות מיימוניות (ה' מאכלות אסורות פי"ד, הגהות מיימוניות אות ב) שכתב: שאלו לרבי על נכפה והיה עכו"ם רוצה לרפאותו ולהאכילו מאכל אחד לרפואה, שנראים הדברים שיש בו שרץ העוף לפי העניין. והשיב, כי נכפה הוא חולי גדול וכמכה של חלל דמי, ופעמים שמסתכן ונופל באור או במים ומותר אם הרפואה ידועה. מכאן תיובתא למה שכתב רבינו ירוחם כל דבר שאין בו סכנה עתה אעפ"י שיוכל לבוא לידי סכנה אין מחללין אלא שבות דרבנן, אבל לא איסור דאורייתא".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

3. חזון איש: מחלה מצויה שקרוב לוודאי שתבוא

לדעת החזון איש, הגדרת 'סכנה לפנינו' אינה כאשר יש סכנה ממש לפנינו, אלא הכוונה היא שיש סכנה מצויה בעקבות השתלשלות אירועים של נסיבות סיכון גבוהות

הוא מביא שתי ראיות לדבריו -

דוד המלך יצא למלחמה בשבת נגד אויב שבא על עסקי ממון ולא על הריגת נפשות, על העיר קעילה הסמוכה לגבול. אף שהפיקוח נפש אינו לפנינו עתה, מכל-מקום דוד העריך שנסיבות אלו יגררו אחריהן פיקוח נפש. זאת ועוד, שמואל גזר תענית בנהרדעא בגלל מגיפה שהייתה במחוזא, כי החולי יכול היה להגיע ממרחק על ידי השיירות המצויות בין המקומות -

חזון איש (אהלות סימן כב סוף ס"ק לב ד"ה בפ"ת סימן):

אין החילוק בין איתא קטן לליתא קמן, אלא אם מצוי הדבר - דבזמן שמתריעין עלה אף שאין בשעה זו חולה קמן משום חולי מהלכת הו"ל כאויבים שצרו בעיר הסמוך לספר... ומיהו, בשעת שלום לא חשבינן ליה פיקוח נפש, אע"ג דשכיח בזמן מן הזמנים שיצטרכו לזה... לא מקרי ספק פיקוח נפש בדברים עתידיים שבהווה אין להם זכר, ובאמת שאין אנו בקיאים בעתידות ופעמים שמה שחשבונום להצלה מתהפך לרועץ והלכך אין דנים בשביל עתידות רחוקות.⁶

4. היתר להיכנס להיריון כשאין סכנה לפנינו

בבלי יבמות (יב ע"ב):

שלוש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת, ומניקה.

קטנה - שמא תתעבר ושמא תמות. מעוברת - שמא תעשה עוברת סנדל. מניקה - שמא תגמול בנה וימות... דברי רבי מאיר.

וחכמים אומרים, אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת, ומן השמים ירחמו, משום שנאמר שומר פתאים ה'.

? ריטב"א (יבמות יב ע"ב ד"ה שלש):

ואמאי, כיון דאיכא סכנה כלל היאך מכניסות עצמן משום שומר פתאים ה'?... ורבנן אמרי, דאפילו אלו משמשות כדרכן בלא מוך, אם ירצו ואינם חייבות לשמש במוך.

! ביישוב קושיית הריטב"א ובביאור דעת חכמים המתירים לנשים אלו להיכנס להריון, כתב הרב יעקב עטלינגר שהסיבה היא שאין הסכנה לפנינו כעת.

לדבריו, הכלל שאין הולכים בפיקוח נפש על פי הרוב ויש לחלל שבת גם על המיעוט, דווקא כאשר הסכנה לפנינו, אבל כשאין הסכנה לפנינו אין להתחשב במיעוט ויש לחלל שבת.

⁶ ראו: **הרב שלמה גורן** (תורת הרפואה, עמוד 236) שהביא ראיה לדברים אלו מדברי **תוספות** (פסחים מו ע"ב סוף ד"ה רבה): "ואם תאמר, אי אמרינן הואיל א"כ בטלת כל מלאכת שבת הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה. ויש לומר, כיון דלא שכיח כלל לא אמרינן הואיל". אבל חולי השכיח יש לחלל עליו שבת גם אין עתה אין פיקוח נפש לפנינו. בעניין זה, ראו: **שו"ת היכל יצחק** (או"ח סימן לג אות ב ס"ק ז); **הרב יצחק אריאלי** (בעיית ניתוחי מתים, תורה שבעל פה, ו תשכ"ד עמוד לט): "המחלות המצויות המתהלכות ושכיחות ביותר, ודאי שאף אם נמצא חולה כזה במקום אחר אעפ"י שאינו לפנינו, וכיום שרחוקים נעשו קרובים... אפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה ולהציל את החולה".

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

הוא מסביר זאת, שאם לא כן הרי לא יוכל אדם לצאת לדרך כי יתכן ותהייה סכנת דרכים וכדו', אלא שמכיון שעתה אין הסכנה לפנינו הדבר מותר -

שו"ת בנין ציון (סימן קלו):

הנלעני"ד דטעמא דרבנן, דאע"ג דכלל בידינו דאין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש ואין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, זה דווקא ביש ודאי סכנת נפש לפנינו, כגון בנפל עליו הגל דאז חוששין אפילו למיעוטא דמיעוטא, אבל בשעתה אין כאן פיקוח נפש רק שיש לחוש לסכנה הבאה, בזה אזלינן בתר רובא כמו לענין איסורא.

דאלי"כ איך מותר לירד לים ולצאת למדבר, שהם מהדברים שצריכין להודות על שניצולו. ואיך מותר לכתחילה לכנוס לסכנה ולעבור על ושמרתם מאוד לנפשותיכם. אע"כ כיון דבאותה שעה שהולך עדיין ליכא סכנה הולכין אחר הרוב... וזה לעני"ד ג"כ טעמא דרבנן, כיון דבעוד שלא נתעברה אין כאן סכנת נפשות, לכן סמכין אטעמא דמן השמים ירחמו שלא תבוא לידי סכנה.

« נראה שהכוונה בדבריו היא כנ"ל, אם יש רוב מצוי שהסכנה תבוא, אזי אסור להיכנס להיריון או לצאת לדרך. אבל אם מדובר על רוב הפכי, שרוב הסיכויים שאין סכנה, מותר להיכנס להיריון וכדו'.

ד. דברי הרב ולדינברג

1. מסוכן וסכנה לפנינו

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

להבין איך ובמה להגדיר גדר הכלל של כל ספק פיקוח נפש דוחה שבת. והוא זה, דלפי האמור נגדיר ונאמר, דאימתי יצא דינא דפיקוח נפש מן הכלל שהולכין אחר הרוב, בהיכא שלפנינו בפעולתו באופן מוחשי הדבר המסוכן, וכן חזקת הגוף הישראלי המסתכן אשר עברו ישנו החיוב לחלל שבת כדי להצילו. אבל כל שחסר אחד משני תנאים אלה, אזי לא יצא הדין של פיקוח נפש מכלל יתר כללות הדינים של התורה שאזלינן בהו בתר רוב ולא חיישינן למיעוט ונחשב כמי שאינו.

2. דוגמאות

• הדלקת אור שמא יכשל אדם

אסור להדליק תאורה בשבת במקום חשוך מחשש שמא יעבור במקום אדם קשיש וייתקל ויפול. אפשרות תיאורטית כזאת קיימת, אך היות שכרגע אין אדם באותו מקום (מסוכן לפנינו), והחשש הוא חשש רחוק מפני מאורע שאולי יתרחש בעתיד (סכנה לפנינו) הדבר אסור

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

ומזה נבין מדוע שאין בכדומה למשל היתר להדליק מאור בשבת במבוא אפל מחשש שניחוש אפילו למיעוטא, בהיות ואין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, לפן יעבור שם איזה איש זקן או כושל ויפול שם ויסתכן.

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

• הפלת קיר שיש חשש רחוק שיפול

אין להפיל קיר נטוי שיש חשש שיפול, שכן אין אדם עובר עתה ליד הקיר (מסוכן לפנינו), והחשש שיפול הקיר בשבת דווקא בשבת (סכנה לפנינו)

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

שאינן היתר להפיל בשבת קיר או גדר שמומחים לאותו דבר קובעים שאעפ"י שעפ"י רוב אינו עומד ליפול ביום זה אבל בכמה אחוזים יש חשש שאולי כן יפול וממילא אם באותו רגע יעברו אנשים יכולים להסתכן ע"י כך.

• כיבוי מכונית, מכונה, דוד חשמלי

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

ומזה שאין גם היתר לכבות מכונה של מכונית או דוד וכדומה, אשר עפ"י רוב לא יתפוצץ אם ישאר דלוק כל השבת, אבל יש חששא של מיעוטא שאולי כן יתפוצץ ואזי אם ימצאו על ידו אנשים יכולים להסתכן ע"י כך.

• חילול שבת על הצטננות

אדם הסובל מהצטננות קלה ומחוס נמוך אינו נחשב כחולה שיש בו סכנה, ולכן אין היתר לחלל עבורו את השבת באיסורי תורה.

אמנם, לעיתים הצטננות קלה מתפתחת למחלות ריאה חמורות יותר, אך חשש זה הוא עתידי ורחוק, ואינו מתיר חילול שבת

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ג):

וכמו כן נלמד מזה גם בכדומה לעניין חולה, דאם למשל אחד חולה במחלה רגילה שאין בה כשלעצמה כל סכנה, כגון בהצטננות רגילה שמקבלים ממנה גם חום חלקי אבל שום מחלה מיוחדת אין בה, ורק אם נחשוש לחששא מיעוטא יכול להיות שאם לא ניתן לה הטיפול הדרוש תביא מחלה זאת עוד תסבוכת של מחלה אחרת אשר ביכולתה לסכנו, אבל עפ"י רוב מחלה רגילה זו לא תביא לו שום תסבוכת אחרת גם אם לא ניתן לה הטיפול הדרוש עבורה, דאזי ג"כ אין להתיר לחלל שבת במלאכה דאורייתא בכדי להכין את הטיפול הזה.

ויפה אמרו לי חבר הרופאים המומחים שאני מרצה בפניהם, כולם פה אחד, דאם נבוא להתיר חילול שבת משום חששא כזאת אזי צריכים להתיר לחלל שבת גם עבור נזלת רגילה שישנו לאדם, כי גם בנזלת אם מזניחים אותה ולא נותנים לה איזה טיפול שהוא יכולה ג"כ עפ"י חששא רחוקה להביא תסבוכת בריאות וכדומה ולסכנו בסופו של דבר.

ועל כן התפלאו מאד וקמחכו עלה כשאמרתי להם שמחבר אחד מגדולי מחברי זמננו (**אגרות משה**, או"ח סימן קכט) דעתו להתיר לחלל שבת כשיש לאדם חום בקרוב למאה ושנים, ושאם אחד חושש גם בקרוב למאה ואחד ורוצה שיחללו עליו נמי מחללין (קרי! שמותר לחלל לפי דעתו כל שיש לאדם חום במידה של קרוב לשלושים ושמונה ותשע, לפי מד חום צלזיוס) (דמה שכתב הוא לפי מד חום פרנהייט) או אפילו בקרוב

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתאל אוירבך

לשלושים ושבע ותשע, ובתינוק מתיר לחלל אפילו בחום של רק יותר ממאה (קרי! אפילו בחום של שלושים ושבע ומשהו). ומדגיש שם שזהו אפילו כשהחום בא מצינון בעלמא שלא בא מאבר מיוחד כיעו"ש. ואם נבוא להתיר לחלל שבת בכל כגון דא, עד היכן נגיע רחמנא ליצלן בנתינת היתרים לחלל שבת במלאכות דאורייתא עבור כל איזה חששא שהיא.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ז):

וזאת היא ההגדרה על שבהצטננות של נזלת פשוטה [וכן בכל מחלה פשוטה הדומה לה] אזלינן בזה בתר רובא, ולא חיישינן למיעוטה, אעפ"י שלפי חזונו של הרופאים גם נזלת פשוטה היא מחלת זיהום ע"י חיידקים וכשהחולה חלש מטבעו עלולה היא להתפשט פנימה ולגרור לעתים רחוקות לדלקת ריאות מסוכנת. והיא בעפ"י האמור, בהיות ומחלה פשוטה זו הוחזקה כבר כאינה מסכנת, והרי היא כאילו נידונה ונפסקה במסגרת של רובא ומיעוטה דליתא קמן, דדנוהו על כלל המין האנושי שבכל העולם כולו, ונמנו וגמרנו שעפ"י רוב אין בה כל סכנה, וא"כ תו המיעוט הנעלם ואשר ליתא קמן, לחוש לאולי במקרה שלפנינו כן תגרור הנזלת להתפשטות פנימה עד כדי דלקת ריאות מסוכנת. הוי כמי שאינו, וכאילו לא היה צד מיעוט כזה כל עוד שלא נולד לפנינו בגוף הזה שאנו דנים עליו חריגה וסטיה ממסגרת הכללי כגון שידוע שחולה זה חלש מטבעו ועלול לתסבכות או שרואים בו כבר סימני התפשטות פנימה. או בתינוקות בגיל רך ביותר. ויש לנו בכאן לא רק רובא דליתא קמן מצד עצמיות המחלה, כי אם גם מצד גופות בני האדם, דרוב הגופות של בני אדם בעולם מחוסנים המה נגד מחלת הצטננות זאת, ועוד לפני שאנו דנים על המקרה שלפנינו כבר הוחזקו רוב גופות העולם, ובתוכם גם גוף חולה זה, בכך, ולכן שפיר אזלינן בזה בתר רובא ואמרינן שהחולה שלפנינו הוא מחזקת הרוב, וצד המיעוט נדחה מהספק להיות כלא היה. וזהו מלבד, מה שהחשש במחלת נזלת זאת, וכל כדומה לה, הרי הוא זה לפן תפילהו למחלה אחרת מסוכנת, אבל היא כשלעצמה כפי תבניתה ומהותה ובמצבה כפי שהיא לפנינו אין בה שום כריכות של סכנה. וא"כ בכל כגון דא, כפי ההגדרה של הבנין ציון, בוודאי לא נאמר בה הכלל של אין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, אלא אזלינן בה בוודאי בתר רובא כמו לענין איסורא.

• מענה רופא לצלצול טלפון

כאשר מצלצל טלפון בביתו של רופא בשבת, הוא יכול לענות רק אם ידוע לו שרוב הפניות בשבתות הן בעניינים שיש בהם פיקוח נפש.

אך אם ידוע לו שרוב הפניות הן בנושאים שאינם דחופים, אין לו לחשוש למיעוט השיחות הדחופות, ואסור לו לענות בשבת

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות י):

מהאמור נראה שצריך להיות הדין נותן דאם מצלצלים לרופא בשבת בטלפון, דאין לו לענות אם בהרמת השפופרת גורם להדלקת מנורה במרכזיה, בהיות ועפ"י רוב הקריאות הטלפוניות לרופא הוא לא עבור חולה שיש בו סכנה, וחולה שיש בו סכנה נקרא לא שכ"ח... ובשעת הצלצול הרי לא ידוע כלל לרופא מי ומי הקורא והספק שנופל לו הוא כאילו על רובא ומיעוטה דעלמא שאינם לפנינו וא"כ יש לו לילך בזה אחר הרוב ולתלות שקול הקורא הוא מרובא דעלמא שאינם מסוכנים...

שיעורים בפיקוח נפש והצלה

נתנאל אוירבך

אך אם רוב החולים הפונים בדרך כלל אל הרופא המה שומרי דת, וכן כשדר במקום שרוב תושביו שומרי דת, אזי מותר לו לענות לקול הקריאה, דכגון דא יש רוב נגדי נגד הרוב האמור, והוא דלפי ועל פי הרוב לא היו מצלצלים אליו אם המצלצל לא היה חושש לסכנת החולה.

« סיכום

הרב אליעזר יהודה ולדינברג ביקש לקבוע כללים ברורים ומדויקים להגדרת 'ספק פיקוח נפש' עליו ניתן לחלל שבת.

לדבריו, ישנם שני תנאים שעליהם לחול יחדיו כדי לאפשר זאת ולקבוע שאכן ניתן לחלל שבת - המסוכן והסכנה לפנינו.

שו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ז אות ב):

כי אלה ובכדומה לזה אין עוד לפנינו המיעוט המוחשי לא של המסכן בפועל ולא של המסתכן בפועל. לכן בכל כגון דא לא יוצא גם זה מן הכלל ההלכתי הכללי דהולכין תמיד אחר הרוב באופן שהמיעוט כמי שאינו ואין לחוש לו עד כדי כך שנתיר להתיר עבורו חילול שבת דאורייתא.

חזון איש (קובץ אגרות חזון איש, ח"ב אגרת רב):

בכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש, בדברים שאין הפיקוח נפש בפנינו אלא בעתיד. ואם באנו להפריז על המידה, יפתחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה בטענת הפסד כל הפרנסה ויבואו לפיקוח נפש. וצריך לשקול במאזני צדק, ובכלל אם הנידון לביטול השבת הוי כחילול השם, ובחילול השם יש דין יהרג ואל יעבור, וגם זה צריך שיקול דעת.